

EWA CZERWIŃSKA-JAKIMIUK

 <https://orcid.org/0000-0003-2367-7965>

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Wydział Nauk Społecznych

Sprawcy agresji i przemocy wobec zwierząt Od czynników osobowościowych i sytuacyjno-społecznych do psychopatii i antyspołecznego zaburzenia osobowości

Виновные в агрессии и насилии
по отношению к животным
От личностных и ситуационно-социальных
факторов к психопатии и антисоциальным
расстройствам личности

Абстракт

Целью работы является обсуждение отдельных аспектов агрессии и насилия людей по отношению к животным. В статье сформулированы понятия агрессии и насилия, описаны эти явления и результаты отдельных эмпирических исследований. Данное исследование предлагает анализ социально-демографических черт лиц, совершающих насилие по отношению к животным. Особое внимание уделено наиболее распространенным расстройствам личности, криминальному поведению, а также правовым действиям, предпринимаемым против лиц, совершавших насилие. В случае детей и подростков, совершающих насилие по отношению к животным, исследованы причины и корреляты насилия, мотивационный фон и последствия преступного поведения.

Perpetrators of Aggression and Violence
Against Animals:
from Personality, Situational
and Social Factors
to Psychopathy and Anti-Social
Personality Disorder

Abstract

Ewa Czerwińska-Jakimiuk's aim in this article is to discuss selected aspects of human aggression and violence against animals. She presents definitions of aggression and violence, a description of these phenomena, and the results of selected empirical studies. These studies take into account the socio-demographic characteristics of the perpetrators of violence against animals, the most common personality disorders, criminal behavior, legal actions taken against them, and – in the case of children and adolescents using violence against animals – the causes and correlates of the phenomenon, motivational background and effects. Further in the article, Czerwińska-Jakimiuk analyzes the factors most often correlating with aggression and violence as a personality trait (e.g., aggres-

В дальнейшей части работы рассматриваются факторы, наиболее часто коррелирующие с агрессией и насилием личностного характера (в том числе агрессивность, страх, самоконтроль, эмпатия), и ситуационно-социальные факторы (в том числе фрустрация, относительная депривация, социальное обучение), а также психопатия и антисоциальное расстройство личности.

Ключевые слова: агрессия, насилие, животные, личностные факторы, ситуационные и социальные факторы, психопатия, антисоциальное расстройство личности

siveness, fear, self-control, and empathy) and as a situational-social phenomenon (e.g., frustration, relative deprivation, and social learning) as well as psychopathy and antisocial personality disorder.

Keywords: aggression, violence, animals, personality factors, situational and social factors, psychopathy, antisocial personality disorder

Wyjaśnienie pojęć „agresja” i „przemoc”

Agresja w psychologii definiowana jest najczęściej jako zachowanie mające na celu wyrządzenie szkody, bólu lub przykrości; agresja to każda forma zachowania, którego celem jest wyrządzenie krzywdy/szkody innej żywej istocie, spowodowanie u niej obrażeń, przy jednoznacznym założeniu, że istota ta stara się uniknąć takiego potraktowania¹. W tym ujęciu przedmiotem agresji mogą ludzie i zwierzęta, a ma ona charakter emocjonalny (jest celem samym w sobie – to atak na obiekt, który chce się skrzywdzić) lub instrumentalny (stanowi środek do osiągnięcia celu – mowa na przykład o przestępstwach z motywacji ekonomicznej, niektórych grach sportowych, wykonywanych zawodach, hobby).

Podczas analizy zjawiska agresji należy rozróżnić dwa jej rodzaje²: agresję jako pojedyncze zachowanie oraz agresję jako względnie stałą cechę osobowości. Pierwszy rodzaj agresji rozumiany jest jako „reakcja dostarczająca szkodliwych bodźców innemu organizmowi”³; drugi natomiast, odnoszący się do agresji jako utrwalonej dyspozycji osobowościowej, utożsamiany z agresywnością, definiowany jest jako „właściwość jednostki, decydująca o skłonności do zachowań agresywnych i ich częstego manifestowania”⁴.

¹ Zob. Elliot Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, przeł. Józef Radzicki (wyd. 3. zm., Warszawa: PWN, 1995); Barbara Krahé, *Agresja*, przeł. Jacek Suchecki (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006), 17.

² Adam Frączek, „O naturze i formowaniu się psychologicznej regulacji agresji interpersonalnej”, w *Psychologia czynności. Nowe perspektywy*, red. Ida Kurcz i Danuta Kądziaława (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2002), 45–64.

³ Krahé, *Agresja*, 16.

⁴ Arnold H. Buss, *The Psychology of Aggression* (New York: Wiley, 1961); Arnold H. Buss and Mark Perry, „The Aggression Questionnaire”, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 63(3) (1992): 452–459. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.3.452>. Jeżeli nie podano inaczej, cytaty w prze-

Agresja i przemoc niejednokrotnie są przejawem okrucieństwa⁵. Agresję wobec zwierząt najczęściej definiuje się jako zachowanie społecznie nieakceptowane, umyślne i powodujące niepotrzebny ból, cierpienie, niepokój lub śmierć zwierzęcia⁶.

Zdefiniowania wymaga również słowo „przemoc”. W literaturze przedmiotu najczęściej definiuje się ją jako „wszelkie, nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki/istoty żyjącej lub przyczyniające się do jej fizycznej, a także psychicznej szkody, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji”⁷ lub jako „silne oddziaływanie w celu zniszczenia, ukarania lub kontroli”⁸.

Przemoc wobec zwierząt (tak samo jak wobec ludzi):

- ma charakter intencjonalny, nieprzypadkowy;
- może być gorąca (to mniej lub bardziej gwałtowny wybuch, czasami o cyklicznym charakterze) lub chłodna⁹ (sprawca kontroluje gwałtowność i agresywne zachowania i jest przekonany co do słuszności swoich czynów)¹⁰;
- może być fizyczna, psychiczna lub typu mieszanego; formą przemocy jest też zaniedbanie/zaniechanie działania – powstrzymywanie się od odpowiedniej opieki, która ma zaspokajać fizyczne, medyczne, psychiczne potrzeby zwierząt pozostających w zależności od sprawcy;
- zawsze cechuje się nierównowagą/przewagą sił, sprawca posiada określone zasoby, istnieje relacja zależności ofiary od sprawcy;
- może być osobista (jednostkowy sprawca lub grupa jednostek) i strukturalna (warunki kulturowe, prawne, społeczne, mające negatywne konsekwencje dla zwierząt, doprowadzające do nierównego traktowania, dewaluacji i dyskryminacji zwierząt);
- może wynikać z tego, że zwierzę jest nie tylko obiektem przemocy, lecz także substytutem, obiektem zastępczym, tak zwanym bezpiecznym, służącym rozładowaniu

---

kładzie autorki artykułu. Zob. Agnieszka Haś, *Struktura agresywności a wybrane osobowościowe korelaty zachowań przestępczych dorosłych kobiet*, niepublikowana praca doktorska (Uniwersytet Jagielloński, 2008), 61.

⁵ Zob. Simon Baron-Cohen, *Teoria zła. O empatii i genezie okrucieństwa*, przekł. Agnieszka Nowak (Sopot: Wydawnictwo Smak Słowa, 2015).

⁶ Paweł Izdebski, Ewa Łukaszewska i Natalia Ułaszewska, „Okrucieństwo wobec zwierząt”, *Życie Weterynaryjne*, T. 89(4) (2014): 305.

⁷ Irena Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie* (Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1994), 14.

⁸ Zob. Krahé, *Agresja*, 19.

⁹ Zob. Danuta Rode, „Charakterystyka sprawców przemocy w rodzinie”, w *Dziecko jako ofiara przemocy*, red. Bożena Gulla i Małgorzata Wysocka-Pleczyk (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009), 13–14; Marie-France Hirigoyen, *Molestowanie moralne: perwersyjna przemoc w życiu codziennym*, przeł. Jolanta Cackowska-Demirian (Poznań: W Drodze, 2002).

¹⁰ Sprawcy przemocy chłodnej najczęściej deklarują, że wszystko, co robią, to dla dobra „ofiary” lub podtrzymywania tradycji (dobrym przykładem jest myślistwo rekreacyjne, sytuacja zwierząt w cyrku i niektórych ogrodach zoologicznych). Deklarowanie to może mieć charakter nie do końca uświadomiony lub cyniczny i całkiem świadomy.

negatywnych emocji, które wzbudził ktoś inny lub coś innego, wreszcie – narzędziem do szantażowania bliskich – ofiar przemocy (sprawca zapowiada, że ukochanemu zwierzęciu zrobi krzywdę, zada ból, że spowoduje cierpienie zwierzęcia bądź je zabije, co faktycznie niejednokrotnie realizuje).

Jak podkreśla się w literaturze przedmiotu¹¹, zdefiniowanie agresji, przemocy czy okrucieństwa wobec zwierząt jest trudne. Oto czynniki mogące być przeszkodą w ustaleniu takiej definicji:

1. Część zachowań przemocowych wobec zwierząt jest społecznie i kulturowo usankcjonowana, dopuszczalna oraz głęboko zakorzeniona w świadomości ludzkiej/społecznej (hodowle przemysłowe zwierząt, formy ich uboju i transportu, hodowle zwierząt futerkowych, rybołówstwo na skalę przemysłową, traktowanie zwierząt laboratoryjnych, przypadki zbyt intensywnych treningów i dopingu, na przykład koni przed wyścigami, cyrk z udziałem/użyciem zwierząt i inwazyjne, bolesne formy tresury, walki zwierząt, niskie standardy higieny i niespełniające wymogów wybiegi w niektórych ogrodach zoologicznych, formy myślistwa rekreacyjnego, kłusownictwo¹²).
2. Postawy wobec różnych gatunków zwierząt są – w zależności od ich „przeznaczenia”/funkcji – zróżnicowane, jedne gatunki są gloryfikowane, a inne degradowane; zwierzęta określonych gatunków są traktowane wręcz jak istoty ludzkie, innych – jak przedmioty/narzędzia. Zwierzęta różnych gatunków są traktowane inaczej, występuje też tak zwane rozróżnianie sytuacyjne w zależności od funkcji nadanych zwierzęciu (zwierzęta domowe vs zwierzęta hodowlane, zwierzęta domowe/zwierzęta hodowlane vs hodowlane na skalę przemysłową, zwierzęta udomowione vs zwierzęta dzikie/żyjące na wolności, zwierzęta domowe vs zwierzęta domowe „służące” do polowań).
3. Zachowania przemocowe wobec zwierząt mogą przybierać różne formy – od niezaspokajania potrzeb biologicznych i psychologicznych zwierząt, ich drażnienia, po znęcanie się nad zwierzętami, ich maltretowanie czy torturowanie.
4. Nadal funkcjonują mity i stereotypy na temat niższości zwierząt wobec gatunku ludzkiego w szeroko pojętej kulturze – religii (czasem źle interpretowanej),

¹¹ Izdebski, Łukaszewska i Ulaszewska, „Okrucieństwo wobec zwierząt”; Joanna Helios i Wioletta Jedlecka, „Okrucieństwo wobec zwierząt z punktu widzenia psychologii i filozofii – zarys problemu”, [Acta Universitatis Wratislaviensis. Nr 3759], *Przegląd Prawa i Administracji*, T. 108 (2017): 31–44. <https://doi.org/10.19195/0137-1134.108.3>; Karol Sławik, „Traktowanie i ochrona prawna zwierząt w Polsce”, *Ius Novum*, T. 5(4) (2011): 9–25. <https://iusnovum.lazarski.pl/iusnovum/article/view/140> (dostęp: 29.04.2022).

¹² Mam tu na myśli nie tylko działania zorganizowanych grup przestępczych (walki między psami, kogutami, nielegalne hodowle zwierząt domowych czy egzotycznych, w tym przemyt gatunków zagrożonych), ale przede wszystkim zachowania legalne, akceptowalne prawnie, kulturowo i społecznie, często służące rozrywce, realizacji hobby czy tak zwanemu kultywowaniu tradycji.

nauce (filozofii i biologii), języku, literaturze i mass mediach¹³. Z mitów i stereotypów wyłania się niewiedza lub zniekształcona wiedza na temat rzeczywistych konsekwencji przemocy wobec zwierząt, nie dopuszcza się do świadomości, że zwierzę to nie przedmiot, a istota odczuwająca ból fizyczny i psychiczny oraz mająca narządy, które są podatne na choroby i muszą być leczone itp. Mity te są też wyrazem władzy i dyskryminacji, służą minimalizowaniu odpowiedzialności sprawców, dalszej wiktyimizacji ofiar oraz sprzyjają konstruowaniu wokół nich zmywy milczenia. W języku potocznym do dziś nazwy zwierząt stosowane są w opisie cech ludzi (przykładowe zwroty: *zły jak wilk, uparty jak osioł, brudny jak świnia, zachował się jak zwykła świnia, zdrowy jak koń, przebiegły/chytry jak lis, gruby jak krowa, wierny jak pies, uparty jak koza, tępy jak osioł*).

Wyniki badań empirycznych

Na świecie od lat prowadzi się badania na temat sprawców agresji i przemocy wobec zwierząt. W badaniach tych uwzględnia się cechy społeczno-demograficzne sprawców, występowanie u nich zaburzeń osobowości czy karierę przestępczą sprawców oraz monitoruje działania instytucji formalnej kontroli społecznej w tym zakresie¹⁴. Jeżeli czynów agresywnych wobec zwierząt dopuszczają się dzieci lub młodzież, szczególnej analizie poddaje się przyczyny takich zachowań, ich motywy oraz skutki.

Badania dotyczące sprawców przemocy wobec zwierząt są realizowane również w Polsce. Poza analizami czysto statystycznymi i prawno Karnymi¹⁵ oraz badaniami ankietowymi polskich myśliwych autorstwa Doroty Rancew-Sikory¹⁶ (mimo ich ważności i nowatorskiego charakteru) polskie analizy mają jednak zazwyczaj charakter

¹³ Steven Pinker, *Zmierzcz przemocy. Lepsza strona naszej natury*, przekł. Tomasz Bieroń (Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2015), 583–616; Barbara Klimek, „Przemoc wobec zwierząt i prawna ochrona zwierząt”, *Życie Weterynaryjne*, T. 93(9) (2018): 614–615.

¹⁴ Izdebski, Łukaszevska i Ulaszewska, „Okrucieństwo wobec zwierząt”; Helios i Jedlecka, „Okrucieństwo wobec zwierząt”; Klimek, „Przemoc wobec zwierząt”, 613; Joanna Narodowska, „Korelacja pomiędzy agresją wobec zwierząt a agresją wobec ludzi w świetle badań aktowych”, *Archiwum Kryminologii*, T. 40 (2018): 327–369.

¹⁵ Paweł Ostaszewski, „Statystyczny obraz przestępstwa znęcania się nad zwierzętami”, *Prawo w Działaniu. Sprawy Karne*, nr 9 (2011): 101–117; Marek Mozgawa et al., „Prawnokarna ochrona zwierząt – analiza dogmatyczna i praktyka ścigania przestępstw z art. 35 ustawy z 21.08.1997 r. o ochronie zwierząt”, *Prawo w Działaniu. Sprawy Karne*, nr 9 (2011): 41–100; Teresa Gardocka i Agnieszka Gruszczyńska, *Status zwierzęcia. Zagadnienia filozoficzne i prawne* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012).

¹⁶ Dorota Rancew-Sikora, *Sens polowania. Współczesne znaczenia tradycyjnych praktyk na przykładzie dyskursu łowieckiego* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2009).

pilotażowy¹⁷ – są przy tym istotnymi przyczynkami do dalszych badań. Opublikowane zostały na przykład analiza wpisów zwolenników i przeciwników myślistwa rekreacyjnego w mediach społecznościowych¹⁸, analiza zależności między popełnianiem przestępstw agresywnych wobec ludzi a znęcaniem się nad zwierzętami¹⁹. Na uwagę zasługuje fakt, iż część sprawców przestępstw, w szczególności przestępstw agresywnych (w tym seryjnych zabójców), przejawiała agresję, przemoc i okrucieństwo wobec zwierząt już w okresie dzieciństwa²⁰. Ponadto wykazano, że sprawcy czynów zabronionych często znęcają się nad zwierzętami oraz rodziną (stosują przemoc wobec kobiet, dzieci i osób starszych)²¹.

Mała reprezentacja tego typu badań często wynika z problemów metodologicznych, na które napotykają autorzy. Najczęściej wiąże się z trudnościami w dotarciu do sprawców, ich odmowami uczestnictwa w badaniu, małą liczebnością grupy, nierzetelnym wypełnianiem przez badanych narzędzi kwestionariuszowych czy manipulowaniem odpowiedziami. Nie bez znaczenia jest również ciemna liczba²² tego typu czynów zabronionych oraz to, że – jak zaznaczono wcześniej – niektóre z zachowań, mimo że są kontrowersyjne czy naganne etycznie, mają status zachowań akceptowanych prawnie, społecznie i kulturowo.

Najczęściej cytowane w literaturze fachowej wyniki badań nad sprawcami przemocy wobec zwierząt zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1

Agresja i przemoc wobec zwierząt domowych – najczęściej otrzymywane wyniki badań

Analizowane zmienne		Wyniki badań
Charakterystyka sprawców przemocy wobec zwierząt	płeć	męska (różnice międzypłciowe: u mężczyzn wyższy poziom agresywności, mniejszy stopień empatii, częstsze przedmiotowe traktowanie zwierząt, skupianie się na ich użyteczności, a nie potrzebach, rzadsze występowanie wpływu zwierząt na pozytywny nastrój czy stan emocjonalny)

¹⁷ Izdebski, Łukaszewska i Ulaszewska, „Okrucieństwo wobec zwierząt”.

¹⁸ Joanna Wysocka-Andrusiewicz, „Zwierzęta w oczach myśliwych, myśliwi w oczach internautów. O etycznych aspektach polowań rekreacyjnych (dla sportu) i ich obrazie w mediach społecznościowych”, *Poznańskie Zeszyty Humanistyczne*, T. 30 (2016): 27–50.

¹⁹ Narodowska, „Korelacja pomiędzy agresją wobec zwierząt”.

²⁰ Martin E.P. Seligman, Elaine F. Walker i David L. Rosenhan, *Psychopatologia*, przekł. Joanna Gilewicz i Aleksander Wojciechowski (Poznań: Zysk i S-ka, 2003).

²¹ Narodowska, „Korelacja pomiędzy agresją wobec zwierząt”, 327–369. Zob. Barbara Błońska, „Relacje pomiędzy krzywdzeniem zwierząt a przemocą stosowaną wobec ludzi”, w *Sprawiedliwość dla zwierząt*, red. Barbara Błońska et al. (Warszawa: Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk Stowarzyszenie „Otwarte Klatki”, 2017), 108–139.

²² Ciemna liczba przestępstw to zdarzenia nieujęte w statystykach kryminalnych – przestępczość nieujawniona może być wielokrotnie wyższa niż w danych oficjalnych.

cd. tab. 1

Analizowane zmienne		Wyniki badań
	wiek	50–59 lat (mężczyźni) 50–59 lat (kobiety) 17–21 lat (młodociani mężczyźni) – 78% stosujących przemoc (w innych badaniach brak istotnej statystycznie korelacji przemocy z wiekiem)
	wykształcenie	podstawowe, zawodowe ^a
	miejsce zamieszkania	wieś ^a
Zaburzenia osobowości, z którymi przemoc wobec zwierząt ma związek		psychopatia/antyspołeczne zaburzenie osobowości
Przemoc dzieci i młodzieży wobec zwierząt	przyczyny i motywy	przemieszczanie agresji na obiekt słabszy (tak zwany bezpieczny) rozładowywanie kumulowanych emocji i frustracji przekonanie/racjonalizacja, że zwierzę to nie człowiek, że nie czuje, że to przedmiot, zabawka kategoryzowanie: my – ludzie, one – zwierzęta ciekawość poznawcza/eksperymentowanie nuda zabawa namowa rówieśników brak reakcji dorosłych lub ich przyzwolenie ignorancja rodziców (dotycząca rozwoju dziecka i dobrostanu zwierząt ^b) obserwacja, naśladowanie innych osób/postaw prezentowanych w mass mediach (w tym bajkach dla dzieci, filmach animowanych) obserwacja, naśladowanie bliskich (rodziców (!), krewnych, rodzeństwa); przykładowo bycie świadkiem znęcania się nad zwierzętami, zabijania ich podczas polowań i czerpania z tego satysfakcji przez dorosłego ^c dyscyplinowanie dzieci (kary fizyczne, pozabezpieczne style przywiązania i reaktywne zaburzenia przywiązania ^d) doświadczanie przemocy fizycznej, psychicznej, seksualnej
	skutki	jeszcze bardziej nasilone okrucieństwo wobec zwierząt oraz dalsze znęcanie się nad zwierzętami – często zachowania takie w dzieciństwie i okresie dojrzewania to predyktory zachowań identycznych lub zbliżonych w dorosłości rozwój antyspołecznego zaburzenia osobowości, cech psychopatycznych, skłonności sadystycznych oraz zaangażowanie w przestępczość

Analizowane zmienne	Wyniki badań
Związek kariery przestępczej, przestępczości z przemocą wobec zwierząt	zaangażowanie w inne czyny: znęcanie się nad rodziną, przemoc domowa, udział w bójkach, pobiciach, zabójstwo/seryjne zabójstwa, wcześniejsze znęcanie się nad zwierzętami jako wskaźnik nieprzystosowania społecznego i demoralizacji sprawcy pierwszy raz karani i recydywiści przestępstwa agresywne i nieagresywne
Najczęstsze ofiary przemocy wobec zwierząt	zwierzęta domowe (psy, koty), bydło domowe
Działania prawne w zakresie przemocy wobec zwierząt w Polsce (do roku 2015/2016) – monitoring sądów, prokuratur, policji	74% spraw zakończyła się odmową wszczęcia postępowania lub jego umorzeniem (przyczyny: brak faktycznych podstaw oskarżenia, brak ustawowych znamion czynu zabronionego) 19% spraw było rozpatrywanych przez sąd skazywano przede wszystkim na kary pozbawienia wolności warunkowo zawieszono (86%), najrzadziej stosowano ograniczenie wolności (17%) w 50% spraw nie orzeczono kary lub orzeczono nawiązkę na cel związany z ochroną zwierząt w wysokości średnio 740 zł postępowania w sprawie wykroczeń zazwyczaj kończyły się mandatem, te trafiające do sądu dotyczyły niewłaściwych warunków trzymania zwierząt, a orzekane kary to grzywny

^a Osoby mające niższy poziom wykształcenia i zamieszkujące obszary wiejskie często postrzegają zwierzęta w tradycyjny sposób (choć od kilku lat obserwuje się zmiany na lepsze) i rzadziej deklarują myślenie o zwierzętach jako istotach żywych, czujących, cierpiących, zapamiętujących, częściej uznają agresję i przemoc jako właściwą formę traktowania/dyscyplinowania zwierząt. Może to się przejawiać w zachowaniach agresywnych, przemocowych oraz zaniedbaniach i dotyczyć tylko zwierząt domowych lub domowych i hodowlanych. W mieście natomiast znęcanie się nad zwierzętami i ich zaniedbywanie pozostaje w związku z ignorancją, nieodpowiedzialnością, niedojrzałością, również z transmisją międzypokoleniową (jak na wsi), a u niektórych sprawców ze skłonnościami sadystycznymi i nadużywaniem środków odurzających; dotyczy różnych zwierząt domowych: psów, kotów, gryzoni, papug, żółwi.

^b Na przykład gdy w domu z dwu-, trzy-, czterolatkiem mieszka mały kot, rodzice dają przyzwolenie na to, by dziecko nieumiejętnie podnosiło/przytulało kota, krzyczało na niego i ciągle za nim biegło, podnosiło go za szyję lub ogon, ciągnęło lub ścisnęło ogon, ubierało w ubranka i woziło w wózku jak lalkę. Rodzice mogą też dziwić się takim zachowaniom dziecka i karać je za nie.

^c Zaznaczyć należy, że nie wszystkie dzieci na prezentowane zachowania oparte na agresji i przemocy wobec zwierząt reagują agresją. Częstościami reakcjami są także zachowania/zaburzenia lękowe różnych rodzajów, różnego natężenia i czasu trwania lub zaburzenia związane z doświadczaniem w powyższym kontekście stresu, napięcia psychicznego czy wręcz traumy.

^d Chodzi tutaj o wczesne dzieciństwo (okres niemowlęcy) i jakość, ciągłość opieki matki, wrażliwość macierzyńską na sygnały dziecka, jej dostosowanie do jego potrzeb, wsparcie matki, jej dostępność fizyczną i emocjonalną oraz zaangażowanie (John Bowlby). W konsekwencji powstaje u jednostki określony

styl przywiązania: bezpieczny, unikowy, ambiwalentny (Mary Ainsward). Badania wskazują na związek tendencji do zachowań agresywnych dzieci i młodzieży z pozabezpieczanymi stylami przywiązania (przede wszystkim unikowym) lub ze zdeorganizowaną postacią jednego z trzech stylów/wzorców przywiązania. Jako konsekwencję unikowego stylu przywiązania zaobserwowano również, przeważnie u chłopców, przejawy nasilonej agresywności, wrogości, mściwości, nieposłuszeństwa oraz tłumienia uczuć zależności, syntonii i empatii, co sprzyja utrzymywaniu się nierozwojowej formy egocentryzmu.

Opracowano na podstawie między innymi: Paweł Izdebski, Ewa Łukaszevska i Natalia Ulaszewska, „Okrucieństwo wobec zwierząt”, *Życie Weterynaryjne*, T. 89(4) (2014): 305; Barbara Klimek, „Przemoc wobec zwierząt i prawna ochrona zwierząt”, *Życie Weterynaryjne*, T. 93(9) (2018): 614–615; Joanna Narodowska, „Korelacja pomiędzy agresją wobec zwierząt a agresją wobec ludzi w świetle badań aktowych”, *Archiwum Kryminologii*, T. 40 (2018): 327–369; Magdalena Stawicka i Magdalena Polaszewska-Nicke, *Jakość przywiązania w etiologii zachowań agresywnych*, w *Przestępczość nieletnich*, red. Bożena Gulla i Małgorzata Wysocka-Pleczyk (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009), 147–160; Grzegorz Iniewicz, „Zaburzenia emocjonalne u dzieci i młodzieży z perspektywy teorii przywiązania”, *Psychiatria Polska*, 42(5) (2008): 671–682; Chris Taylor, *Zaburzenia przywiązania u dzieci i młodzieży. Poradnik dla terapeutów, opiekunów i pedagogów*, przekł. Lucyna Wierzbowska (Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2020).

Cechy osobowościowe i rozwój moralny sprawców przemocy wobec zwierząt

W literaturze przedmiotu²³ najczęściej podawane są następujące cechy osobowości, które mogą się wiązać z przejawianiem zachowań opartych na agresji i przemocy:

- pobudliwość – reagowanie w sposób impulsywny, zaczepny, arogancki czy nieuprzejmy na najmniejszą prowokację lub niezgodę;
- podatność emocjonalna – doświadczanie uczuć dyskomfortu, bezradności, nieodpowiedniości i poczucie ciągłego narażenia na krzywdę;
- impulsywność, wysoki poziom irytacji, częste doświadczanie silnych emocji ze szczególnym uwzględnieniem gniewu;
- uporczywe myślenie, pielęgnowanie urazy²⁴ – w dłuższym czasie powoduje analizowanie zdarzenia przez jednostkę i wzmagają planowanie potencjalnych działań odwetowych czy – w dalszej perspektywie – zemsty;
- wrogi styl atrybucji polegający na: wyjaśnianiu przyczyn zachowań naszych i innych osób (w tym zachowań agresywnych) oraz interpretowaniu bodźców wieloznacznych jako wrogich i agresywnych; szczególnie ważna jest tutaj atrybucja

²³ Krahe, *Agresja*, 57–61; Jeffrey S. Turner i Donald B. Helms, *Rozwój człowieka*, [red. nauk. Stanisława Lis. Przetłum. Stanisława Lis et al.] (Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1999); Pinker, *Zmierzch przemocy*, 667.

²⁴ W literaturze fachowej używa się określeń: rozproszenie, ruminacja/„przeżuwanie”.

zewnątrzna – poszukiwanie przyczyn zachowań w okolicznościach zewnętrznych lub w innych ludziach/zwierzętach, a nie w sobie; to jedna z form przerzucania odpowiedzialności za agresję na inne osoby, zwierzęta, los/fatum i inne okoliczności zewnętrzne;

- nieprzyjmowanie innej niż własna perspektywy – wysoki poziom egocentryzmu; wynikają z tego specyficzne reakcje na punkt widzenia innej osoby/grupy: nie-słuchanie, nieprzyjmowanie argumentów, mówienie w sposób wyższościowy, arogancki, głośno, przerywanie wypowiedzi lub niedopuszczanie innych do głosu, nieumiejętność przyjmowania perspektywy ofiary czy osób stojących w jej obronie;
- niski poziom samokontroli – brak wewnętrznych hamulców przeciwdziałających wystąpieniu zachowań agresywnych;
- brak empatii lub jej selektywny charakter²⁵ – czynnikiem hamującym rozwój empatii jest doświadczanie lub obserwowanie agresji i przemocy opiekunów wobec ludzi i zwierząt;
- orientacja na dominację – przekonanie, że istotnym elementem życia jest konkurencja o miejsce w hierarchii i że należy podejmować wysiłki mające na celu zapewnienie sobie i swojej grupie jak najlepszej pozycji, również kosztem innych istot żyjących;
- agresywność rozumiana jako stała cecha osobowości – osoby bardziej agresywne charakteryzują się większą ilością zachowań przemocowych wobec zwierząt²⁶;
- lęk – pozostający w związku z utratą znaczenia, pomniejszeniem, wysokim poziomem napięcia wewnętrznego i podejrzliwością²⁷;
- deficyty w rozwoju moralnym²⁸.

²⁵ Selektowna empatia wobec zwierząt koresponduje ze zróżnicowaniem postaw wobec różnych ich gatunków w zależności od ich „przeznaczenia”/funkcji; te postawy to: przesadna antropomorfizacja, gloryfikacja jednych a degradowanie innych, traktowanie zwierząt określonych gatunków wręcz jak istot ludzkich, innych – jak przedmioty/narzędzia.

²⁶ Zob. badanie Alana Felthousa i Stephena Kellerta w: Izdebski, Łukaszewska i Ułaszewska, „Okrucieństwo wobec zwierząt”.

²⁷ Zob. Dorota Kubacka-Jasiecka, *Psychologiczne determinanty przestępczego zachowania agresywnego* [Zeszyty Naukowe UJ. Nr 17. Prace Psychologiczno-Pedagogiczne] (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1972); Dorota Kubacka-Jasiecka, *Struktura „ja” a związek między agresywnością i lękiem* (Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1986).

²⁸ O istnieniu związku między deficytami w rozwoju moralnym a zachowaniami przemocowymi mogą świadczyć wyniki zrealizowanych przez Wojciecha Poznaniaka klasycznych badań postaw przestępców wobec norm i zachowań moralnych. U jednostek przestępczych stwierdzono: silny związek pomiędzy postawami nieprzyznawania się do winy, mściwości oraz brakiem poszanowania cudzej własności; przestępcy wyrażali przekonanie, iż ogół społeczeństwa charakteryzuje się niskim stopniem rygorystyki moralnego – tak zwaną deprecjacją moralną, której szczególną postacią jest „potępienie potępiających”, polegające na przypisywaniu niskiego rygorystyki policji, prokuratorom, sędziom oraz pracownikom służby więziennej; przyznawanie niskiego rygorystyki osobom poszkodowanym na skutek przestępstwa przeciwko mieniu, ale też przeciwko życiu i zdrowiu, oraz „dehumanizacja ofiar”.

Czynniki sytuacyjne i społeczne sprzyjające podejmowaniu przemocy wobec zwierząt

Wybrane czynniki o charakterze sytuacyjnym i społecznym, które najczęściej korespondują z zachowaniami opartymi na agresji i przemocy, to:

- frustracja – nieprzyjemny stan psychiczny powstający wówczas, gdy dążąc do celu, napotykamy przeszkodę, najczęściej o zewnętrznym charakterze; u niektórych osób frustracja/frustracje powodują reakcje w postaci zachowań agresywnych, a głównym czynnikiem powstrzymującym agresję jest antycypowanie kary i obawa przed nią – brak kary może wzmacniać agresję i poczucie, że jest ona „dobrą” formą rozładowania frustracji; duże znaczenie ma tutaj również czynnik ostatecznie wyzwalający agresję, tak zwany spustowy, bezpośrednio kojarzony z biciem, zabijaniem, na przykład pistolet, kij, nóż²⁹;
- relatywna deprivacja – subiektywne przekonanie jednostki (niezależne od kryteriów obiektywnych) o niezasłużonym gorszym jej położeniu w stosunku do innych ludzi odnośnie do ważnych dla jednostki zasobów; kategoria ta obejmuje szeroki zakres postrzeganych niekorzystnych uwarunkowań, a dotyczyć może sfery somatycznej, psychicznej, materialnej oraz aspiracji i perspektyw życiowych³⁰;
- czynniki dekompensujące zachowanie³¹, jak alkohol (narkotyki); występują w sytuacji, w której słabnie poczucie własnej tożsamości jednostki (sytuacja

---

Strategie te stanowią usprawiedliwianie czynów nagannych moralnie (w tym przestępczych) zarówno wobec ludzi, jak i wobec zwierząt, częściowo w myśl zasady „Świat jest zły... Dlaczego więc ja mam być dobry?”. W przypadku zwierząt pojęcie „dehumanizacji ofiar” korespondować może z terminem „degradacji aksjologicznej”. Wojciech Poznaniak, *Zaburzenia w uspołecznieniu u przestępców: analiza niektórych mechanizmów psychologicznych* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1982).

²⁹ John Dollard et al., *Frustration and Aggression* (New Haven: Yale University Press, 1961); Leonard Berkowitz, „Frustration, Appraisals, and Aversively Stimulated Aggression”, *Aggressive Behaviour*, vol. 14 (1988): 3–12.

³⁰ Szerzej na temat relatywnej deprivacji i jej związku z nieprzystosowaniem społecznym młodzieży, zachowaniami agresywnymi i przestępczymi piszą: Robert Agnew, „Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency”, *Criminology*, vol. 30 (1992): 47–87; E. Czerwińska-Jakimiuk, *Przestępczość młodocianych. Interpretacja zjawiska w świetle ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2011); Thomas Mowen and John H. Boman IV, „Animal Abuse among High-Risk Youth: A Test of Agnew’s Theory”, *Deviant Behavior*, vol. 41(6) (2019): 465–778. <https://doi.org/10.1080/01639625.2019.1595373>.

³¹ W psychologii (również psychologii sądowej), poddając analizie czyny agresywne i przemocowe, w tym zbrodnię zabójstwa, zwraca się uwagę na czynniki sytuacyjne – dekompensujące zachowanie sprawcy. Mogą one powodować: zachowanie pozbawione pełnej racjonalnej oceny – niekierowanie się rzeczywistymi możliwościami, słabe rozumienie znaczenia swego czynu; obniżony krytycyzm, wzrost impulsywności, przechodzenie z racjonalnego typu działania (sterowania) na typ emocjonalny – obniżenie tolerancji na frustrację oraz osłabienie/zniesienie mechanizmów samokontroli. Zob. Józef Krzysztof Gierowski, *Motywacja zabójstw. Rozprawa habilitacyjna* (Kraków: Akademia Medyczna im. Mikołaja

- całkowitej anonimowości lub rozdzielenia odpowiedzialności na skutek działania w grupie);
- społeczne uczenie się – wpływ środowiska (rodziny, rówieśników, społeczności lokalnej, mass mediów) na zachowanie agresywne; musi tutaj wystąpić: obserwacja osoby, tak zwanego modelu agresywnego, który za zachowanie agresywne uzyskał nagrodę, a nie został ukarany, naśladownictwo, wyuczenie³²;
  - mass media – bajki dla dzieci, filmy, kreskówki, komiksy, gry komputerowe, w których nie tylko mamy do czynienia z agresją i przemocą, ale to sam gracz (dziecko, nastolatek) zabija, torturuje i może przywracać życie, co warunkuje u niektórych jednostek nie tylko wyuczenie agresji, ale przede wszystkim zjawisko desensytyzacji (odwrażliwienia) na krzywdę, ból, cierpienie, śmierć istot żyjących i implikuje deficyty w rozwoju i rozumowaniu moralnym oraz emocjonalnym; w przyszłości może się to przejawiać brakiem uczuć wyższych, współczucia, empatii (niskim jej poziomem, selektywną empatią) oraz słabym przyswojeniem sobie wartości prospołecznych³³;
  - podkultura przemocy³⁴ – socjalizacja w podkulturze przemocy i w konsekwencji internalizacja zachowań opartych na agresji i przemocy może prowadzić do powstania agresywności jako trwałej cechy osobowości i przyjęcia agresywnego stylu funkcjonowania interpersonalnego, który obejmuje zarówno ludzi, jak i zwierzęta; do podstawowych cech tej podkultury należą: agresja jako forma komunikowania się z innymi (deficyty w zakresie komunikowania otoczeniu swoich potrzeb/poglądów bez użycia agresji); łatwość przechodzenia od rozmowy, dyskusji do agresji słownej czy fizycznej; gotowość do zachowań agresywnych i przyzwolenie społeczne na przemoc (w rodzinie i społeczności lokalnej)³⁵, niezastosowanie przemocy w pewnych układach sytuacyjno-społecznych (w obronie honoru itp.) warunkuje karę, na przykład ostracyzm, wykluczenie, poczucie zagro-

Kopernika, 1989); Izdebski, Łukaszewska i Ułaszewska, „Okrucieństwo wobec zwierząt”; Narodowska, „Korelacja pomiędzy agresją wobec zwierząt”, 348–350; Joachim Bauer, *Granica bólu. O źródłach agresji i przemocy*, przeł. Maria Skalska (Słupsk: Dobra Literatura, 2015).

³² Albert Bandura, *Aggression. A Social Learning Analysis* (New York: Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1973); Albert Bandura, *Teoria społecznego uczenia się*, [przetłum. Joanna Kowalczevska i Józef Radzicki, red. nauk. wykonał i przedm. do pol. wyd. napisał Mirosław Kofta] (Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2007).

³³ Zob. Klimek, „Przemoc wobec zwierząt”; Wojciech Poznaniak, „Przemoc w grach elektronicznych – wybrane skutki psychospołeczne”, *Prace Komisji Socjologicznej* [Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk], T. 3 (2003): 151–163.

³⁴ Andrzej Gaberle, Janina Błachut i Krzysztof Krajewski, *Kryminologia* (Gdańsk: Info Trade, 2000), 288–293; Krzysztof Krajewski, „Koncepcja podkultury przemocy a wyjaśnienie przestępczości agresywnej”, *Archiwum Kryminologii*, T. 14 (1987): 7–42.

³⁵ Przymus przemocy – na przykład *vendetta* (Sycylia), kodeks honorowy *barbaricino* (Sardynia), obyczaj *violencia* (Kolumbia).

zenia; przedmiotowe, oparte na dominacji i eksploataowaniu traktowanie zwierząt (może korespondować przykładowo z zamiłowaniem do walk psów i kogutów)³⁶.

Psychopatia i antyspołeczne zaburzenie osobowości a agresja i przemoc

Czynnikiem biopsychicznym odgrywającym niezwykle istotną rolę w opisie przyczyn zachowań opartych na agresji i przemocy oraz aktywności przestępczej jest psychopatia. Zjawisko to nadal wzbudza wiele kontrowersji wśród badaczy³⁷. Kryminogenne znaczenie psychopatii potwierdzają wyniki wielu badań³⁸. Należy jednak mieć na uwadze, iż część psychopatów w ogóle nie narusza porządku prawnego, a przynajmniej nie dokonuje przestępstw pospolicznych – stąd często w literaturze przedmiotu stosowane są określenia „psychopata korporacyjny”, „psychopaci w garniturach” czy „psychopaci odnoszący sukcesy”. Takimi psychopatami mogą być przykładowo dyrektorzy, biznesmeni, politycy, prawnicy, menadżerowie, „szaleni” naukowcy³⁹. Jednostki takie mogą przejawiać zachowania agresywne, być bezwzględne, okrutne, stosować techniki manipulacyjne wobec pracowników/podwładnych, klientów, członków rodziny i zwierząt.

---

³⁶ Zob. Cheryl Haft-Piket, Ruth Horowitz i Gary Schwartz – podają za: Gaberle, Błachut i Krajewski, *Kryminologia*, 290–293.

³⁷ Doprowadziły one między innymi do usunięcia tego terminu z międzynarodowych klasyfikacji chorób i zaburzeń psychicznych oraz zastąpienia go pojęciem „osobowość antyspołeczna” (DSM-IV) czy „dysocjalna” (ICD-10). Jeden z czołowych badaczy tego zjawiska, Robert D. Hare, twierdzi, że było to spowodowane głównie związanymi z tym terminem negatywnymi konotacjami, prowadzącymi do uprzedzeń społecznych wobec jednostek o tym typie osobowości. Ponadto osoby uzyskujące wysokie wyniki w skali psychopatii nie muszą spełniać kryteriów osobowości antyspołecznej, a wśród przestępców wiele osób nie spełnia kryteriów psychopatii. Zob. Theodore Millon i Roger Davis, „Osobowość antyspołeczna”, w Theodore Millon et al., *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*, [przekł. Helena Grzegołowska-Klarkowska et al.] (wyd. 2., Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia, 2005), 135–186; Seligman, Walker i Rosenham, *Psychopatologia*, 410; Beata Pastwa-Wojciechowska, „Osobowość psychopatyczna i antyspołeczna – problemy diagnostyczne w opiniowaniu psychologiczno-sądowym”, w *Białe plamy w psychologii sądowej*, red. Bożena Gulla, Iwona Niewiadomska i Małgorzata Wysocka-Pleczyk (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010), 209–211.

³⁸ Zob. Krystyna Ostrowska i Dobrochna Wójcik, *Teorie kryminologiczne* (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1986); J. Krzysztof Gierowski i Adam Szymusik, red., *Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie. Wybrane zagadnienia z psychiatrii, psychologii i seksuologii sądowej* (Kraków: Collegium Medicum UJ, 1996); Beata Pastwa-Wojciechowska, *Naruszanie norm prawnych w psychopatii. Analiza psychologiczno-kryminologiczna* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004).

³⁹ Robert D. Hare, *Psychopaci są wśród nas*, przeł. Anna Skucińska (Kraków: Znak, 2006).

Psychiatra Hervey Cleckley w opisie tak zwanej osobowości psychopatycznej wymienił następujące jej cechy: sztuczny, powierzchowny urok osobisty, nieszczerłość, nierzetelność i nieuczciwość, brak wstydu i wyrzutów sumienia, poczucia winy, egocentryzm, słaba zdolność oceniania i planowania, niezdolność uczenia się na błędach, ubóstwo emocjonalne, brak wrażliwości emocjonalnej, brak wglądu w siebie i skutki własnego postępowania, brak lęku/podenerwowania, niepokoju, niezdolność do budowania trwałych związków intymnych⁴⁰. Kontynuator ustaleń Cleckleya, psychiatra Robert D. Hare, do tego opisu psychopatii dodał takie cechy, jak łatwość wypowiedziania się, wyolbrzymione poczucie własnej wartości, zwiększone zapotrzebowanie na stymulację oraz podatność na nudę, patologiczna kłamliwość, dążenie do przewodzenia poprzez manipulowanie, powierzchowna uczuciowość, pasywny tryb życia, słaba kontrola zachowania⁴¹. Zdaniem Hare'a do wiodących wyznaczników psychopatii należy dodać: sprawianie trudności wychowawczych, liczne kontakty seksualne lub krótkotrwałe związki partnerskie, brak realistycznych/długoterminowych celów, impulsywność, nieodpowiedzialność, lekkomyślność, popełnienie przestępstwa przed uzyskaniem niepełnoletności⁴².

Szczególne znaczenie dla związku psychopatii z agresją oraz przestępczością mają następujące cechy: skłonność do nagłych wybuchów agresji, agresywność jako stała cecha osobowości, nieumiejętność nawiązywania bliskich relacji uczuciowych, deficyt lęku, duże zapotrzebowanie na stymulację, lekceważenie obowiązujących norm i zasad społeczno-moralnych oraz brak empatii.

W analizie przyczyn psychopatii kładzie się nacisk na czynniki mózgowo. W wielu badaniach dotyczących pracy mózgu⁴³ przeprowadzonych różnymi metodami (EEG, SPECT, PET⁴⁴ i innymi) wykazano, iż u osób psychopatycznych nie ma pełnego połączenia pomiędzy ciałem migdałowatym i korą czołową. Z tego powodu u jednostek tych występuje brak: uczuciowości wyższej, poczucia winy, poczucia wstydu, empatii, prospołeczności i altruizmu⁴⁵. Ponadto część badaczy sugeruje, iż psychopatia wiąże się z uszkodzeniem płatów czołowych. Jak można przeczytać w dostępnym piśmiennictwie dotyczącym obrazowania mózgowia, w badaniach TK i MR⁴⁶ zabójców

⁴⁰ Podają za: Seligman, Walker i Rosenhan, *Psychopatologia*.

⁴¹ Podają za: Pastwa-Wojciechowska, *Naruszanie norm prawnych*, 210. Cechy te korelują pozytywnie z klinicznymi wyznacznikami psychopatii, ze szczególnym uwzględnieniem narcystycznego i histrionicznego zaburzenia osobowości oraz makiawelizmu.

⁴² Cechy te korelują z kryteriami antyspołecznego zaburzenia osobowości.

⁴³ Daniel Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, przeł. Andrzej Jankowski (Poznań: Harbor Point Wydawnictwo Media Rodzina, 1997); Anne Moir i David Jessel, *Zbrodnia rodzi się w mózgu. Zagadka biologicznych uwarunkowań przestępczości*, z jęz. ang. przeł. Hanna Jankowska (Warszawa: Książka i Wiedza, 1998).

⁴⁴ EEG – elektroencefalografia, SPECT – tomografia emisyjna pojedynczych fotonów, PET – pozytonowa tomografia emisyjna.

⁴⁵ Zob. Baron-Cohen, *Teoria zła*.

⁴⁶ TK – tomografia komputerowa, MR – rezonans magnetyczny.

i sprawców innych czynów gwałtownych/agresywnych badacze stwierdzają przede wszystkim tak zwany zanik korowy i podkorowy płatów czołowych, w mniejszym stopniu płatów skroniowych, jak również wybiórcze uszkodzenie struktur układu limbicznego i zmniejszony metabolizm serotoniny⁴⁷.

Nie sposób pominąć wpływu środowiska, w szczególności rodziny, na występowanie psychopatii. Wpływ czynników środowiskowych może zniwelować biologiczne (uwarunkowane mózgowo) skłonności albo je nasilić. Rozwój tych skłonności zazwyczaj ma miejsce w przypadku:

- stosowania przemocy w rodzinie, w tym znęcania się nad dzieckiem;
- nieprzewidywalności zachowań rodziców spowodowanych ich alkoholizmem i/lub zaburzeniami osobowościowymi;
- ciągłego zaniedbywania potrzeb dziecka oraz jego emocjonalnego odrzucania.

We współczesnej literaturze klinicznej pojęcie „psychopatia” – używane w kontekście zachowań nieprzystosowawczych, przestępczych – zastępuje się terminem „antyspołeczne zaburzenie osobowości”⁴⁸. Definiowane jest jako utrzymujący się wzorec braku poszanowania i pogwałcenia praw innych. Wzorec ten przejawia się obecnością przynajmniej trzech z poniższych kryteriów:

- niezdolność do podporządkowania się normom społecznym, w tym prawnym – wielokrotne dopuszczanie się czynów stanowiących podstawę aresztowania;
- wielokrotne dopuszczanie się kłamstwa, używanie pseudonimów przestępczych, oszukiwanie innych dla zysku lub przyjemności;
- impulsywność, niezdolność planowania;
- skłonności do rozdrażnienia/drażliwości i agresji wyrażającej się w notorycznych bójkach i napaściach;
- brak troski o bezpieczeństwo własne i innych;
- brak odpowiedzialności – niespełnianie wymogów zachowania w pracy, rodzinie, niedotrzymywanie zobowiązań finansowych;
- brak poczucia winy (wyrzutów sumienia) przejawiający się obojętnością lub racjonalizowaniem wyrządzonych krzywd.

Ponadto wśród kryteriów diagnozowania psychopatii badacze wymieniają:

- skłonność do zachowań opartych na agresji i przemocy wobec ludzi i zwierząt;
- ubóstwo emocjonalne;
- brak lęku i empatii;
- bez troskę, tendencję do niestabilnych związków, w tym poligamii⁴⁹.

⁴⁷ Zob. wyniki badań Adrian Raine, Neil Martin, Monika Wyrobek-Renczyńskiej i innych w: Ewa Czerwińska, „Przestępczość a zdrowie psychiczne. Przegląd badań empirycznych dotyczących osobowościowych determinant aktywności przestępczej”, *Sztuka Leczenia*, nr 3–4 (2008): 67–69.

⁴⁸ Zob. Millon i Davis, „Osobowość antyspołeczna”, 135–186; Seligman, Walker i Rosenhan, *Psychopatologia*.

⁴⁹ Seligman, Walker i Rosenhan, *Psychopatologia*, 412, 413.

Źródła antyspołecznych zaburzeń osobowości tkwią w dzieciństwie. Przejawy psychopatii można łączyć z następującymi zachowaniami podejmowanych w dzieciństwie i w okresie dojrzewania: częste wagary, ucieczki z domu, kłamstwa, akty wandalizmu, kradzieże, udział w bójkach i ich inicjowanie, dręczenie słabszych rówieśników i zwierząt oraz okrucieństwo wobec nich, przemoc seksualna, podpalenia, użycie broni.

Czynnikami warunkującymi to zaburzenie są: niedobór zdolności uczenia się społecznego (w tym uczenia się unikania na przykład kary), niedostateczne pobudzenie emocjonalne, wrodzone skłonności przestępcze, nieprawidłowości w funkcjonowaniu mózgu.

Zakończenie

Należy zaznaczyć, iż opisywane uwarunkowania agresji i przemocy wobec zwierząt są mniej lub bardziej odporne na zmianę.

Jeśli chodzi o czynniki osobowościowe, to zmiana nie jest prosta, ponieważ stanowią one względnie stałe cechy osobowości. W przypadku silnej motywacji jednostki do zmiany (aktywność własna i oddziaływania terapeutyczne) cechy te mogą jednak ulec złagodzeniu.

Przyjmuje się, że na wystąpienie czynników sytuacyjnych – na przykład frustracji i relatywnej deprywacji – człowiek nie zawsze musi reagować agresją. Inne reakcje to na przykład złość, smutek, płacz, obniżenie nastroju, wycofanie, depresja, fiksacja (trzymanie się wyuczonych mechanizmów – myśli i zachowań), regresja (cofnięcie się do zachowań często charakterystycznych dla wcześniejszego stadium rozwojowego)⁵⁰ lub konstruktywne manipulowanie środkami (próba osiągnięcia tego samego celu za pomocą innych działań) i celami (zmiana celu na również atrakcyjny, a łatwiejszy do osiągnięcia).

Czynniki społeczne związane z socjalizacją w środowiskach zagrożonych można zniwelować, stosując odgórne i oddolne oddziaływania profilaktyczne, aby zapobiec wyuczeniu agresji i nabycia w przyszłości agresywności jako stałej cechy osobowości.

W przypadku mass mediów opiekunowie mogą mieć znaczący wpływ na dopuszczanie oglądanych treści i obrazów oraz ich selekcję, ze szczególnym uwzględnieniem gier komputerowych.

---

⁵⁰ Janusz Heitzman, *Stres w etiologii przestępstw agresywnych* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002); Krahe, *Agresja*, 38.

Zmiana wymienionych w opracowaniu zaburzeń osobowości jest mało prawdopodobna⁵¹. Osoba o osobowości psychopatycznej czy o antyspołecznym zaburzeniu osobowości nie ma żadnej motywacji do zmiany, a tym samym terapii. Ponadto ze względu na skłonności do manipulowania, w tym nawykowego kłamstwa, ubóstwo emocjonalne i brak empatii nie potrafi nawiązać otwartej relacji i więzi z terapeutą.

W końcu rozważań można przyjąć, iż największe możliwości zmiany zachowań lub niedopuszczenia do powstania skłonności agresywnych i przemocowych dają wczesne oddziaływania profilaktyczno-prewencyjne i interwencyjne w środowiskach zagrożonych⁵². Może to być wczesna edukacja dzieci na temat zwierząt jako istot czujących, poznanie technik rozładowania silnych emocji, w tym gniewu, radzenia sobie w sytuacji stresu, deprivacji i frustracji potrzeb i nudy. Natomiast pewną nadzieję na zmianę zachowań niektórych sprawców przemocy wobec zwierząt (tych niepozbawionych całkowicie empatii), a przebywających w zakładach karnych można wiązać z programami resocjalizacyjnymi, które uwzględniają pomoc zwierzętom i opiekę nad nimi, możliwość zaprzyjaźnienia się ze zwierzętami w różnego rodzaju instytucjach – przede wszystkim w schroniskach lub w samych zakładach karnych (jeśli mogą w nich przebywać zwierzęta).

Ponadto należy zapobiegać powstawaniu agresji i przemocy wobec zwierząt, podejmując działania na podstawowym poziomie, w różnych obszarach życia jednostki (społeczność lokalna, edukacja, mass media, polityka, prawo), poprzez:

- budzenie zainteresowania dzieci życiem zwierząt, różnymi ich gatunkami, zachowaniami, zwyczajami i potrzebami, emocjami;
- częste kontakty dzieci ze zwierzętami; kontakty takie zaspokajają potrzeby poznawcze i emocjonalne dzieci;
- rozwijanie empatii i wychowanie jednostek w otwartości na inność/odmienność, bez przyjmowania postaw wyższościowych i używania samokategoryzacji: my – ludzie, one – zwierzęta, my – lepsi, one – gorsze;
- środki masowego przekazu – kampanie informacyjne, programy edukacyjne, filmy dokumentalne;
- wzrost świadomości społecznej i brak przyzwolenia na przemoc;
- politykę państwa i postawy polityków dostrzegające potrzeby zwierząt i jednoznacznie piętnujące nadużycia wobec nich;
- potępienie przemocy ze strony różnych autorytetów (religijnych, moralnych, osób znanych i cenionych);
- adekwatne, świadome i konsekwentne działania instytucji formalnej kontroli społecznej oraz prawo sprzyjające poczuciu nieuchronności kary i adekwatnej do czynu jej surowości.

⁵¹ Seligman, Walker i Rosenhan, *Psychopatologia*, 426, 427.

⁵² Seligman, Walker i Rosenhan, *Psychopatologia*, 425–427.

Bibliografia

- Agnew, Robert. „Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency”. *Criminology*, 30 (1992): 47–87.
- Aronson, Elliot. *Człowiek – istota społeczna*. Przeł. Józef Radzicki. Wyd. 3. zm. Warszawa: PWN, 1995.
- Bandura, Albert. *Aggression. A Social Learning Analysis*. New York: Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1973.
- Bandura, Albert. *Teoria społecznego uczenia się*. [Przetłum. Joanna Kowalczevska i Józef Radzicki. Red. nauk. wykonał i przedm. do pol. wyd. napisał Mirosław Kofta]. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2007.
- Baron-Cohen, Simon. *Teoria zła. O empatii i genezie okrucieństwa*. Przeł. Agnieszka Nowak. Sopot: Wydawnictwo Smak Słowa, 2015.
- Bauer, Joachim. *Granica bólu. O źródłach agresji i przemocy*. Przeł. Maria Skalska. Słupsk: Dobra Literatura, 2015.
- Berkowitz, Leonard. „Frustration, Appraisals, and Aversively Stimulated Aggression”. *Aggressive Behaviour*, vol. 14 (1988): 3–12.
- Łońska, Barbara. „Relacje pomiędzy krzywdzeniem zwierząt a przemocą stosowaną wobec ludzi”. W *Sprawiedliwość dla zwierząt*, red. Barbara Łońska et al., 108–139. Warszawa: Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk Stowarzyszenie „Otwarte Klatki”, 2017.
- Buss, Arnold H. *The Psychology of Aggression*. New York: Wiley, 1961.
- Buss, Arnold H., and Mark Perry. „The Aggression Questionnaire”. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 63(3) (1992): 452–459. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.3.452>.
- Czerwińska, Ewa. 2008. „Przestępczość a zdrowie psychiczne. Przegląd badań empirycznych dotyczących osobowościowych determinant aktywności przestępczej”. *Sztuka Leczenia*, nr 3–4 (2008): 67–69.
- Czerwińska-Jakimiuk, Ewa. *Przestępczość młodocianych. Interpretacja zjawiska w świetle ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2011.
- Dollard, John, Norman E. Miller, Leonard W. Doob, Orval Mowrer and Robert R. Sears. *Frustration and Aggression*. New Haven: Yale University Press, 1961.
- Frączek, Adam. „O naturze i formowaniu się psychologicznej regulacji agresji interpersonalnej”. W *Psychologia czynności. Nowe perspektywy*, red. Ida Kurcz i Danuta Kądziaława, 45–65. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2002.
- Gaberle, Andrzej, Janina Błachut i Krzysztof Krajewski. *Kryminologia*. Gdańsk: Info Trade, 2000.
- Gardocka, Teresa, i Agnieszka Gruszczyńska. *Status zwierzęcia. Zagadnienia filozoficzne i prawne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012.
- Gierowski, J. Krzysztof, i Adam Szymusik, red. *Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie. Wybrane zagadnienia z psychiatrii, psychologii i seksuologii sądowej*. Kraków: Collegium Medicum UJ, 1996.
- Gierowski, Józef Krzysztof. *Motywacja zabójstw. Rozprawa habilitacyjna*. Kraków: Akademia Medyczna im. Mikołaja Kopernika w Krakowie, 1989.

- Goleman, Daniel. *Inteligencja emocjonalna*. Przeł. Andrzej Jankowski. Poznań: Harbor Point Wydawnictwo Media Rodzina, 1997.
- Hare, Robert D. *Psychopaci są wśród nas*. Przeł. Anna Skucińska. Kraków: Znak, 2006.
- Haś, Agnieszka. *Struktura agresywności a wybrane osobowościowe korelaty zachowań przestępczych dorosłych kobiet*. Niepublikowana praca doktorska. Uniwersytet Jagielloński. 2008.
- Heitzman, Janusz. *Stres w etiologii przestępstw agresywnych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002.
- Helios, Joanna, i Wioletta Jedlecka. „Okrucieństwo wobec zwierząt z punktu widzenia psychologii i filozofii – zarys problemu”. [Acta Universitatis Wratislaviensis. Nr 3759]. *Przegląd Prawa i Administracji*, T. 108 (2017): 31–44. <https://doi.org/10.19195/0137-1134.108.3>.
- Hirigoyen, Marie-France. *Molestowanie moralne: perwersyjna przemoc w życiu codziennym*. Przeł. Jolanta Cackowska-Demirian. Poznań: W Drodze, 2002.
- Iniewicz, Grzegorz. „Zaburzenia emocjonalne u dzieci i młodzieży z perspektywy teorii przywiązania”. *Psychiatria Polska*, 42(5) (2008): 671–682.
- Izdebski, Paweł, Ewa Łukaszewska i Natalia Ulaszewska. „Okrucieństwo wobec zwierząt”. *Życie Weterynaryjne*, T. 89(4) (2014): 304–306.
- Klimek, Barbara. „Przemoc wobec zwierząt i prawna ochrona zwierząt”. *Życie Weterynaryjne*, T. 93(9) (2018): 614–615.
- Krahé, Barbara. *Agresja*. Przeł. Jacek Suhecki. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006.
- Krajewski, Krzysztof. „Koncepcja podkultury przemocy a wyjaśnianie przestępczości agresywnej”. *Archiwum Kryminologii*, T. 14 (1987): 7–42.
- Kubacka-Jasiecka, Dorota. *Psychologiczne determinanty przestępczego zachowania agresywnego*. [Zeszyty Naukowe UJ. Nr 17. Prace Psychologiczno-Pedagogiczne]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1972.
- Kubacka-Jasiecka, Dorota. *Struktura „ja” a związek między agresywnością i lękiem*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1986.
- Millon, Theodore, i Roger Davis. „Osobowość antyspołeczna”. Przeł. Maria Zakrzewski. W Theodore Millon, Roger Davis, Carrie Millon, Luis Escovar i Sarah Meagher. *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*. [Przeł. Helena Grzegołowska-Klarkowska, Justyna Kotlicka, Magdalena Słórsarska, Anna Tabaczyńska i Maria Zakrzewski]. Wyd. 2., 135–186. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia, 2005.
- Moir, Anne, i David Jessel. *Zbrodnia rodzi się w mózgu. Zagadka biologicznych uwarunkowań przestępczości*. Z jęz. ang. przeł. Hanna Jankowska. Warszawa: Książka i Wiedza, 1998.
- Mowen, Thomas J., and John H. Boman IV. „Animal Abuse among High-Risk Youth: A Test of Agnew’s Theory”. *Deviant Behavior*, vol. 41(6) (2020): 765–778. <https://doi.org/10.1080/01639625.2019.1595373>.
- Mozgawa, Marek, Magdalena Budyn-Kulig, Katarzyna Dudka i Marek Kulig. „Prawnokarna ochrona zwierząt – analiza dogmatyczna i praktyka ścigania przestępstw z art. 35 ustawy z 21.08.1997 r. o ochronie zwierząt”. *Prawo w Działaniu. Sprawy Karne*, nr 9 (2011): 41–100.
- Narodowska, Joanna. „Korelacja pomiędzy agresją wobec zwierząt a agresją wobec ludzi w świetle badań aktowych”. *Archiwum Kryminologii*, T. 40 (2018): 327–369.
- Ostaszewski, Paweł. „Statystyczny obraz przestępstwa znęcania się nad zwierzętami”. *Prawo w Działaniu. Sprawy Karne*, nr 9 (2011): 101–117.

- Ostrowska, Krystyna, i Dobrohna Wójcik. *Teorie kryminologiczne*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1986.
- Pastwa-Wojciechowska, Beata. *Naruszanie norm prawnych w psychopatii. Analiza kryminologiczno-psychologiczna*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004.
- Pastwa-Wojciechowska, Beata. „Osobowość psychopatyczna i antyspołeczna – problemy diagnostyczne w opiniowaniu psychologiczno-sądowym”. W *Białe plamy w psychologii sądowej*, red. Bożena Gulla, Iwona Niewiadomska i Małgorzata Wysocka-Pleczyk, 209–211. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010.
- Pinker, Steven. *Zmierzch przemocy. Lepsza strona naszej natury*. Przekł. Tomasz Bieroń. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2015.
- Pospiszyl, Irena. *Przemoc w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1994.
- Poznaniak, Wojciech. „Przemoc w grach elektronicznych – wybrane skutki psychospołeczne”. *Prace Komisji Socjologicznej* [Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk], T. 3 (2003): 151–163.
- Poznaniak, Wojciech. *Zaburzenia w uspołecznieniu u przestępców: analiza niektórych mechanizmów psychologicznych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1982.
- Rancew-Sikora, Dorota. *Sens polowania. Współczesne znaczenia tradycyjnych praktyk na przykładzie dyskursu łowieckiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2009.
- Rode, Danuta. „Charakterystyka sprawców przemocy w rodzinie”. W *Dziecko jako ofiara przemocy*, red. Bożena Gulla i Małgorzata Wysocka-Pleczyk, 13–14. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009.
- Seligman, Martin E.P., Elaine F. Walker i David L. Rosenhan. *Psychopatologia*. Przekł. Joanna Gilewicz i Aleksander Wojciechowski. Poznań: Zysk i S-ka, 2003.
- Sławik, Karol. „Traktowanie i ochrona prawna zwierząt w Polsce”. *Ius Novum*, T. 5(4) (2011): 9–25. <https://iusnovum.lazarski.pl/iusnovum/article/view/140> (dostęp: 29.04.2022).
- Stawicka, Magdalena, i Magdalena Polaszewska-Nicke. „Jakość przywiązania w etiologii zachowań agresywnych”. W *Przestępczość nieletnich*, red. Bożena Gulla i Małgorzata Wysocka-Pleczyk, 147–160. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009.
- Taylor, Chris. *Zaburzenia przywiązania u dzieci i młodzieży. Poradnik dla terapeutów, opiekunów i pedagogów*. Przekł. Lucyna Wierzbowska. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2020.
- Turner, Jeffrey S., i Donald B. Helms. *Rozwój człowieka*. [Red. nauk. Stanisława Lis. Przetłum. Stanisława Lis et al.]. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1999.
- Wysocka-Andrusiewicz, Joanna. „Zwierzęta w oczach myśliwych, myśliwi w oczach internautów. O etycznych aspektach polowań rekreacyjnych (dla sportu) i ich obrazie w mediach społecznościowych”. *Poznańskie Zeszyty Humanistyczne*, T. 30 (2016): 27–50.

Ewa Czerwińska-Jakimiuk – doktor nauk humanistycznych w zakresie socjologii, absolwentka socjologii i psychologii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Adiunkt w Instytucie Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Jej główne zainteresowania naukowe to socjologia dewiacji i przestępczości, kryminologia, psychopatologia i psychologia sądowa. Autorka książki *Przestępczość młodocianych. Interpretacja zjawiska w świetle ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew* oraz wielu innych publikacji. Członek Polskiego Towarzystwa Etycznego. E-mail: ewa.czerwinska-jakimiuk@up.krakow.pl

Ewa Czerwińska-Jakimiuk – PhD in humanities in the field of sociology, graduate of sociology and psychology at the Jagiellonian University. Assistant Professor at the Institute of Philosophy and Sociology of the Pedagogical University of Krakow. Her main research interests are sociology of deviance and crime, criminology, psychopathology and forensic psychology. Author of the book *Przestępczość młodocianych. Interpretacja zjawiska w świetle ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew* [Youth Crime. Interpretation of the Phenomenon in the Light of Robert Agnew's General Strain Theory] and of numerous other publications. Member of the Polish Ethical Society. Email: ewa.czerwinska-jakimiuk@up.krakow.pl